

A kezdetektől a reformkorig (1440–1799). A datálás gyakorlati funkciója

A Kolozsváron állított legrégebbi feliratok és emléktáblák a várfalak, vártornyok, templomok, középületek és lakóházak építéséről, létrejöttének körülményeiről tanúskodnak; a fennmaradt sírfeliratok és epitáfiumok a városi polgárok egyéni életútjának bemutatását, lezárását és megörökítését végezték el, a korszak fontosnak ítélt eseményeinek állított emlékek pedig a város jelenét és múltját örökítették meg.

Az alkotó egyén, az építkező polgárság

Erődítmények

1404 augusztusában és 1405 júliusában kelt okleveleiben Luxemburgi Zsigmond király amellelt, hogy városi rangot adományozott, elrendelte Kolozsvár városának kőfalakkal való körülvételét, tornyokkal és árkokkal való megerősítését. Ez az építkezés, erődítési munka hosszú évtizedekig tartott, a várfalak, tornyok és kapuk a későbbiekben is folyamatos javításokat igényeltek. A város falait 2350 méter hosszú új városfallal erősítették meg. A várfalak mentén felépített 12 toronyból és 6 kaputoronyból három – a Szabók, a Posztócsinálók és a Takácsok tornya – teljes egészében, kettő – a Vargák és a Kőművesek tornya – részben ma is áll.

Az elkészült tornyok, kapuk és városfalak szinte mindegyikét megjelölték a kor nyelve szerint latinul és a korjelzés korabeli szokásának megfelelően az építkezési és javítási munkálatok idejével, megnevezték az éppen aktuális uralkodót, a város vezetését vagy a munkálatok irányítását végző fő- és királybíró nevét. A Közép-kaput 1449-ben, V. László idejében [6., 7.] építették. A Monostor-kaput 1476-ban [10.], az emeletét 1576-ban [49.] emelték, majd 1606-ban a kapuja „[Bocskai] István, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme stb. uralkodása alatt, bölcs és körültekintő Eötveös András városi fő- és Helt[aj] Gáspár királybíró urak által” [82.] lett helyreállítva. A Híd-kaput 1477-ben [12.]¹³⁷ és 1580-ban, „Báthory Kristóf méltóságos fejedelm, erdélyi vajda és a székelyek ispánja uralkodása alatt Budai Tamás fő- és Pulacher

137 Nagyajtai Kovács István szerint a felirat az előkapu homlokzatán volt, amit 1840-re már elbontottak (Nagyajtai Kovács I. 1840: 45, 1843: 72). „Lapjáról a' szokatlan alakú jegyek – nagyok 's földhöz közel lévén – mindennek eléggé szemibe ötlöttek; de közönségesen nem ismertettek és megmagyarázhatatlanoknak tartattak; sőt mintha hieroglyphák volnának azoknak tartatnak általjában most is. Kik tudják vagy hallották, hogy hazánkat géta-dákok, góthok, gepidák is lakták, azok e' nemzetek' valamelyike' betűjinek gondolják lenni; legtöbben vannak, kik dák betűknek vélik, 's éppen a Decebalus' idejéből valóknak.” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 45.) „Némely régiebb történetíróink, talán szóhadomány után, azt beszélik: Decebalus éppen Hídkapu előtt ölte meg magát; innen többen úgy vélekednek, hogy e' helyen, hol most Kolozsvár fekszik, már ő elkezdett volt várost építeni a' Domitianustól kapott kézművesek' és művészek' segítségével, 's ő vésette az említett előkapura is ama' jegyeket; vagy pedig honfiai tétették oda, az ő itt történt szerencsétlen halála' emlékezetére; azonban mit jelentsenek a' jegyek, mellyek gyanítólag dák betűk, ma már megfejteni nem lehet; mert a' dák nemzet' kihaltával (?), annak betűji is elenyésztek.” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 46.) A történetet Szilágyi Sándor is közölte (vö: Szilágyi S. 1848a: 21–22).

István királybíróháza idejében” [51.] építették, 1591-ben pedig „az okos München (Barát) Péter főbíróháza és Buday Tamás királybíróháza idején” [73.] javították. A Szamos-hídat „nemes Viczei Péter uramnak, Kolozsvár város főbírájának idejében, 1692-ben” [119.] újjáépítették. A Szamos-híd őrházát 1544-ben Ferenczi Antal főbíróháza alatt [26.] létesítették. A Takácsok tornyát 1574-ben javították [43.]. A Kovácsok tornyát „az okos és eszes Ötvös András fő- és Filstich Péter királybíróháza idejében, Krisztus 1612. évében” [90.] építették.¹³⁸ A Szabók tornyát pedig 1629-ben, „Bethlen Gábor felséges fejedelem úr uralkodása idején. [...] Vendrich Pál fő- és Tolnai János királybíróháza idején” [96.], majd – az 1707-es felrobbantása után – 1709-ben „nagy méltóságú liber báró Kriegbaum császári tábornok főhadvezér parancsára ismét megépített” [124.], végül 1718-ban szorult javításra, „Horváth Márton és Baumgarten János Kolozsvár város fő-, illetve királybírója idején” [127.]. A Magyar-kaput évszázadokig befalazva állott, „A FELSŐBBEK ENGEDELMÉBŐL/ 1794^{ben} KINYITATOTT F(Ő)BIRO/ BERTALAN JÁNOS K(IRÁLY)B(ÍRÓ) SZATHMÁRI/ P(AP) SIGMOND URAK IDEJEKBEIN KO/ MIVES PALÉR LÉD(E)RER JOSEF ÁLTAL.” [176.]

A Monostor-kapu és az Ötvösök tornya közötti falszakaszt 1581-ben „Báthory Kristóf, méltóságos fejedelem, erdélyi vajda és a székelyek ispánja uralkodása alatt, és a megfontolt Wolphard István fő- és Ferenczi Antal királybíró idejében” [55.] emelték,¹³⁹

„E felirat jegyeit a monda Decebal dák király idejéből való dák betűknek tartja s Benkő [József], Huszti [András] s más késő századi írók műveikbe felvévén, a mondat kiegészítőleg azt írják, hogy abban a szerencsétlen királynak a hídkapu előtti téren történt önkívégzése emléke volna örökítve. Szerintük t. i. a mai Kolozsvár helyén a Domitianus császártól békédij fejében kapott kézművesek és mesteremberek segítségével már Decebal kezdett volt várost építtetni, s ő az építés, vagy alattvalói az ő itteni halála emlékére vésették köre ama jegyeket sat. Azonban e hagyomány hihetőségét elenyészteti azon történelmi bizonyosság, hogy ama jegyek arab számok, melyek a XIII. századon kezdve a XVII. végéig gyakran fordulnak elő az oklevelekben és feliratokban, s itt – a monda szerinti – egyik történelmi mozzanatot sem, hanem tisztán az 1477. évet mint az említett előerdő vagy inkább a külső hídkapu-bástya építési évét jelölik.” (Jakab E. 1870a: 112.)

138 A feljegyzések szerint Báthory Kristóf erdélyi fejedelem gyakran itt étkezett a jó levegő miatt (Mikó Á. 1860: 11, Márkos A. szerk. 1944: 24).

139 Az emléktábla kartust tartó angyalaival kapcsolatos lokális narratívumokat a történészek is rögzítették. „Hajdan – imilly rege forog kolozsváriak’ ajkain, rájok őseikről századokon keresztül leszállva – élt e’ városban két leány, kik a’ fonást nagyon szerették, inkább talán, mint némelly mostani városi lányaink; de nem is csuda ám, mert ők nem len- vagy kender-, hanem aranyfonal szálakat fontak, ’s mellyik városi kisasszonyunk nem ülne most is örömezt guzsaly alá vagy fonó kerék mellé, ha órsóját aranyfonallal tölthetné bé – kivált saját számára? – Jóságosságok azonban szorgalmukat feljül multa. Eladták fonalaikat, ’s árából csupán kettedes ketten építették azon darab várfalat, melly szóban levő emlékkövünk’ közelében két felől ma is fenn áll. – A’ kolozsváriak sem voltak halátlnok irántok; emlékezetöket örökíteni kívánták, ’s képeiket és órsóikat az általok emeltetett falba behelyeztették. Mit tudniillik én fennebb Báthori czímernek állíték, az nem farkas fogakat képez, hanem az ő aranyfonaltól dagadozó órsóikat, ’s az alakok, mellyek az ezeket befoglaló kört kezeikkel tartják, ismét nem geniusok, hanem az ő képeik.” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 43.)

Szilágyi Sándor is megírta a történetet (vö: Szilágyi S. 1848b).

„A monda ily regét alkotott ez emlékről. »Élt hajdan e városban két leány, kik a fonást rendkívül szerették, inkább mint a maiak. Nem csoda; mert ők nem kender vagy len, de arany fonalat fontak. Közjó iránti szeretetök feljülmulta szorgalmukat. Eladták a fonalat, s árából ketten építették ama várfalat, hol az emlék áll. A kolozsváriak hálájuk kifejezéséül azt akarták megörökíteni, képeiket és órsóikat az általuk emeltetett falba helyeztették be.«” (Jakab E. 1888a: 232; vö: Sándor I. 1913a: 35.)

ugyanitt helyreállítási munkálatokat először 1641-ben, „méltóságos és felséges fejedelem, Rákóczi György úr, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja. Nemkülönböztetve bölcs és elővigyázatos Filstich Lőrinc Kolozsvár város fő- és Jó Mihály királybírája idején” [101.], majd 1663-ban építkeztek, „midőn a város császári őrségének vezénylő parancsnoka Méltóságos gróf Brazza Hector úr volt, bírák pedig a bölcs és körültekintő Lintzegg János főbíró úr, Váradi János királybíró úr” [114.]. Ez utóbbiak idejében, 1663-ban épültek a Monostor-kapu melletti egyéb falszakaszok [115., 116.], illetve a Vargák tornya és a Torda-kapu közötti szöglettorony [117.]. A Monostor-kapu mellett „leomolván e várfal: egész alapjától kezdve újjáépítettett Nagytekintélyű Vizaknai Bereczk György orvostudor főbírósa és Kurtány József első tanácsos felügyelősége alatt” 1716-ban [125.]. A Torda-kapu melletti várfal 1646-ban, „méltóságos úr, Rákóczi György erdélyi fejedelem, Magyarország Réseinek ura, s Székelyek ispánja uralkodása alatt”, „okos és körültekintő Kovácsi Gáspár, Kolozsvár fő-, nemkülönböztetve Hermann András királybíró urak idejében” [105., 106.] épült. A Középkapuhoz közeli külső falat annak leomlása után 1650-ben, a „nagyságos és fenséges Rákóczi György erdélyi fejedelem uralkodása alatt” [107.] rakták újra. A Széna utca és a Monostor-kapu közötti várfalat 1717-ben „Horváth Márton, Kolozsvár szabad királyi város fő-, és Johannes Baumgarten királybírósa idején” [126., 127.] állították helyre.

1711 után a Fellegváron, a város fölött emelkedő hegyen a császári katonaság számára erődítményt építettek. Puskaporraktárát 1718-ban emelték [129.].

A város erődítményeinek építése – mivel a város védelmét szolgálta – nagyon fontos eseménynek és közösségi megvalósításnak számított. Ezeknek a középítményeknek az építése a város függetlensége emlékezeteként maradt fenn. „Voltak és vannak hazánkban városi várfalak, mellyek a' vidékek' sőt egész hon' segítségével építettek. Ezt Kolozsváréiról nem állíthatni. [...] ...a' kolozsváriak várfalaikat eleve is saját költségeikkel építették; mert későbbben kétségen kívül azokkal, mint a' várfali feliratok tanúsítják.” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 75.) A polgárság által emelt erődök falain a feliratok és emléktáblák büszkén hirdették, hogy a hídkapu, a várfal és a Szabók tornya „publicis civitatis expensis” („a város költségén”) [51., 55., 96.], „az városnak akarattából” [52.] épült, az Ötvösök tornya és a mellette álló várfalak helyreállítása pedig „közköltségen és -munkával” [101.] történt.

Az építkezés körülményeiről, a nehézségekről tanúskodó sorok kiemelik a városlakók áldozatait. A Szamos-híd őrházát 1544-ben, járvány közepette építették: „Midőn pestis dult a hazában, és szomszéd helységeekben, s mindeneknek lelke fölháborodva, a fenyegető halál miatt munkától és tisztök teljesítésétől megszűntek: Ferenczi Antal, Kolozsvár főbírája, bölcs és előrelátó férfiú, kötelességei érzetében, e művet létesítette, hogy a halál és vészek közt szolgáljon annak emlékeül, hogy ő hazáját mind jó törvényekkel, mind nyilvános épületekkel díszíteni akarta.” [26.]; a Monostor-kaput 1606-ban „egész Erdélynek, amaz eléggé soha meg nem siratható, bámulatos, mindenkire nézve siralmas, annyi évekre terjedő nyomorai közt, s végzetes romlásakor” [82.] állították helyre.

A védművekre Isten áldását kérték, illetve bibliai idézetekre alapozó szövegeket, jelmondatokat véstek: „Ha az Úr nem védi a várost az ellenség cselétől, az emberi örök és seregek semmi esetre.” (Zsolt 127 változata) [7.]; „Erősebb az, aki önmagát győzi le, mint az, aki a legerősebb falat. Nincs is ennél nagyobb hősiesség.” (Péld 16,32 válto-

zata) [43.];¹⁴⁰ „Nyomorúságaim napjaiban segítségül hívtalak tégedet Istenem [...] s te megítéltél engemet. Miért is szüntelen dicsőítésedről elmélkedem s nevedet mindörökké magasztalom.” [90.] (Az első sor a Zsolt 50,15 változata.); „Úristen, őrizz meg minket békében!” [96.]; Isten a mi védelmünk. [101.]; „A legjobb, legnagyobb Istennek.” [105.]; „Isten segítségével.” [106.].¹⁴¹

Templomok és iskolák

Az egyházi és oktatási intézmények és épületek alapítása, építése, módosítása és helyreállítása kiemelt esemény és így a megörökítésre is érdemes, a jövő elismerésére is számot tartó cselekedet volt.

Antal apát 1440-ben napórát helyeztetett el a kolozsmonostori apátsági templom [1.].

1442-ben befejezés előtt állott a főtéri Szent Mihály-templom, egy felirat a „legkegyelmesebb Zsigmond” királyról is megemlékezett [2.]. A templom főbejáratánál az ószövetségi Mózes féldomborművű mellszobrát és Szent Mihály domborművét helyezték el, amelyeket gótikus (minuszkuláris) betűkkel vésett feliratok követtek. Az előbbi alá bibliai idézet (isteni ígéret és felhívás) került [4.], az utóbbi alá az állítás megörökítése: „Az Úr 1444. esztendejében helyezték el ezt a képet e Szent Mihály főangyalnak szentelt anyaszentegyház számára.” [5.].¹⁴² Jakab Elek egy 1458-as emlékkő feliratát és fordítását is közölte: „Az Ur 1458-ik évében készíttette e művet előrelátó Ilia István, maga és barátai üdvéért.” [9.] (Jakab E. 1870a: 422).¹⁴³ A templom déli oldalának Golgota-domborművét 1505-re datálták [14.], a kő sekrestyeajtó-keretet 1528-ban faragtatta Iohannes Clyn [16.], az ajtószárny 1534-ben készült [17.]. A templom körüli – az egyház számára jövedelmező – boltok építéséről 1557-ből [31.] és 1613-ból tudósítanak felira-

140 A Takácsok tornyának feliratát (disztichont) a helyi hagyomány szerint I. Napóleon is ismerte. „Ezt Kolozsváratt csaknem minden diákos ember, sőt némelly néber is tudja. – Mondják, tudta Napoleon is. – Századunk’ első huszadában – imígy forog szájon a’ monda – egy hazánkbeli gróf vagy báró Franciaországban utazván, szerencsés volt Napoleonnak udvarolhatni. A’ császár hallván Erdélyből származtat, sokat tudakozódott róla; többi közt kérte azt is: Mi van írva Kolozsváratt a’ Szamosra nyíló kisajtó feletti bástyára? ’S midőn a’ kérdeztetett megmondani nem tudta; azt az intést adta neki: »Míg az ember nem tudja, a’ mi honában tudni való, addig ne utazzék idegen országba.«” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 58–59.)

„Innen tovább nyulik a fal s rajta volt két torony közül meg van egyik egy felirattal, melyet I. Napoleon császár egy erdélyi embert megpirított, kérdezte ugyanis tőle, hogy miféle felirat van az említett tornyon s ez nem tudván megmondani, megmondta ő, de egyszersmind figyelmeztette, hogy először saját hazáját ismerje meg és azután tanulja ismerni a külföldet.” (Mikó Á. 1860: 9.) „Nem tudván utazónk felelni, tanácsul kapta, hogy a míg az ember nem tudja, a mi honában tudni való, addig ne útazzék idegen országba.” (Jakab E. 1888a: 196.)

A szöveg benne van a későbbi versbe szedett latin közmondásgyűjteményben is: *Carminum proverbialium totius humanae vitae*, 1576.

141 Egyéb adatok a várfalak és a tornyok építési és felújítási emléktábláiról: Jakab E. 1888a: 234, Balogh J. 1985: 131–142.

142 Ehhez meg kellett csonkítani a már előtte ott levő német birodalmi császári sas címerét. A gesztus értelmezhető úgy is, mint egy kevésbé érvényes reprezentáció felülírása.

143 A történész Eszterházy János munkájából idéz. Én nem találtam meg sem a hivatkozott helyen, sem a templomban a feliratot.

tok [92.]. A torony elpusztulásáról és az 1633-as helyreállításáról részletek: „Isten segítségével helyreállított a kolozsvári plébániatemplom tornyának majd a felét kitevő felső és újból felépített az Úr 1633. esztendejében [...], ércgombot tettek rá október 22. napján, akkor a kegyetlen pestis dühöngött. Szeptember 18-án, amely vasárnapra esett, 2 óraker egy villámcsapás következtében leégett és a gomb is lezuhanván két részre tört.” [97.]. A templom alapítására, visszavételére és felújítására emlékeztettek a szentély oszlopíveinek egykori feliratai: „A fenséges Zsigmond [király] kegyelméből alapították 1442-ben”; „VI. Károly kegyelméből visszavették 1716-ban”; „Erejébe és díszébe visszahelyezték 1737-ben.” [139.]. 1752 és 1756 között – egy emléktábla tanúskodik róla – „Bíró János, a károlyfehérvári¹⁴⁴ székesegyház kanonoka, kolozsvári plébános által” restaurálták a kápolnákat [153.]. A Szent András-oltárt 1766-ban lőrincrévi Koncz Éva állíttatta [157.]. A gróf Bánffy család családi kriptáját 1773-ban nyitották meg [165.].

A város első tulajdonképpeni emléktáblája a plébánia építési eseményét örökítette meg. Ez egy latin nyelvű emléktábla, amely ma a Szent Mihály-plébánia épületének emeletre vivő lépcsőfordulója után, az ablak alatt található: „Ezt az épületet építette Szent Mihály főangyal tiszteletére tisztelendő Slevnig Gergely, a törvénytudomány és a szabad művészetek koszorúsa, ez időben a város [Kolozsvár] plébánosa, különösen előrelátó Veres Tamás és Slevnig Lőrinc városi bíró urak, az ő nagyatyja és szülői és más jó emberek javaiból, akiknek jutalma el van téve az egekben ML(=1050, azaz 1450).”¹⁴⁵ [8.]. Az épület napóráját 1481-re datálták¹⁴⁶ [13.].

Maróthi Lukács hittérítői munkájáról és az első református gyülekezetéről és imateremről egy – a 17. század első évtizedében – táblán elhelyezett disztichon emlékeztette a várost: „Imhol a hely, nézd meg, hol a város aranyszavu papja/ Isteni szent ígét zenge: Maróti Lukács./ Lásd, ez a ház, ez a ház hajdan bölcső vala, melyben/ Kis csesemő korban ringa a kálvini hit./ Számra kevés népség, ki nyáj itt gyűl vala, /Még kezdetbe’ kicsiny volt a hívők serege./ Ámde a gyülekezet nőttön-nőtt, mígnem az Isten/ A háromságos, nagyranövelte hadát./ Eötves Ágoston György, e ház örökös tulajdonosa állította e márványlapot emlékezetül.”¹⁴⁷ [88.].

Báthory Gábor fejedelem 1612-ben a Farkas utcai templomot, az „annyi évek során át elpusztult, ronda állapotban levő, s nem szent célokra használt szentegyházat” adományozta a református egyháznak [91.]. A „jeles jótétemény örök emlékezetét” egy 1626-os szöveg is kiemelte [94.]. A közelben álló református parókia épületét 1751-ben egészítették ki [152.].

A kolozsmonostori jezsuita kápolna építési hullámaait több (tizenegy darabból álló, kompozícióba szervezett) emléktábla örökítette meg. Perényi Katalin bárónő 1657-es emlékköve mellett, az 1657 és 1693 közötti (majd 1807-es) építkezések táblái több uralkodót emeltek ki: Báthory István király és Rákóczi Zsigmond fejedelem adományait, Rákóczi György fejedelem támogató beleegyezését, Bethlen Gábor fejedelem bővítéseit,

144 Gyulafehérvár Habsburg-uralom alatti neve.

145 A tábla magyar nyelvű fordítását Jakab Elek közli: Jakab E. 1870a: 441.

146 „A napórán lévő évszám Gergely plébános lemondásának évét jelzi. Ugyanis Mátyás király a plébános és hívei között fenforgó viszályt, egyéniségét jellemző erélyes intézkedéssel akként oldotta meg, hogy Gergely plébánust hivataláról lemondatta. Valahányszor a napóra mutatójának árnyéka ez évszám mellett elhalad az örök mulandósággal egyidejűleg mindannyiszor Scleynig Gergely emlékét is feleleveníti.” (Sándor I. 1913a: 8, Sándor I. 1924: 44.)

147 Márkos András fordítása (Márkos A. szerk. 1944: 35 és 63).

illetve I. Lipót császár engedélyezését örökítették meg. Az építkezéseket és a rend működését támogató uralkodók emléktáblái alatt dicsőítő feliratokat helyeztek el. (A megemlékezések sorát az 1807-es helyreállítás emléktáblája zárta.) [111].¹⁴⁸

Évszámrejtő felirat emlékeztet a kegyesrendi templom alapkövetételére (1724) [134.], a loretti ház alapítására (1745) [146.], illetve a minorita templom tornyának javítására: „egy gyászos veszélykor összeomlott, s felséges Mária Terézia kegyes adományából helyreállították” (1782) [172.].

A ferences templom egykori Nepomuki Szent Jánost ábrázoló oltárképe fölött a korabeli adományozást örökítették meg: „Ezt a kápolnát méltóságos torockószentgyörgyi Thoroczka János liber báró, Fogarasföld örökös- és főkapitánya emelte 1737-ben.” [140.]. A templom sekrestyeajtaján az 1771-es évszám emlékeztet további munkálataikra [161.].

A vizsgált korszak végén emelték az unitárius templomot (1796) [182.], a boltozat magyar felirata az egyházközség áldozatáról emlékezett meg: „AZ EGYETLEN-EGY ISTEN/ TISZTELETÉRE ÉPITET-/ TE A KOLOZSVÁRI UNITÁ-/ RIA EKKLE'SIA. 1796.” [183.]

A ferences kolostort Izabella királyné 1557-ben iskolává alakíttatta. A királyi adományozást emléktábla is szentesítette: „Királyi adomány vagyok, ez iskola és a szegények öröksége; a ki javaimat – ezeket és másokat – máshová fordítja, töröltessék ki az élők könyvéből s az emberek emlékezetéből.” [32., 33.] Csanádi Pál iskolaigazgató pedagógusi és térépítési tevékenységét is az emlékezetes múlt kategóriájába sorolta az akkori város. Emléktáblája a ferences kolostor udvarának falán kapott helyet: „Az elődök emlékezte sértetlen. Kolozsvári Csanádi Pál, a bölcselet és orvostudomány doktora és az 1608. évtől az 1620. évig a haza iskolájának dicséretes igazgatója elsőnek honosította meg az iskolákban a gyakori vita és az előadások emlékezetben tartásának szokását. Ezt a huzamosan kopár udvart saját kezével ültetett és elhelyezett fákkal díszítette és minden utódnak alkalmassá tette.” [100.] A katolikus nemesi konviktus épülete 1735-ben épült [137.]. Egy névtelenséget kérő adományozó nemes gesztusáról is tudunk ebből a korszakból: „Ez a ház az árva gyermekeknek adatott és adományoz-

148 „A Kálvária-templom 1902-es helyreállításakor kibontották a jezsuita rend egykori kápolnájának homlokfalát díszítő faragványokat. A Gazdasági Akadémia komlószárítójaként szolgáló épületből kibontott tizenegy feliratos és címeres építési emléktáblát 1909-ben szállították a múzeumba, előtte évekig a templomkertben, földön heverték.” (Mihály M. 2009: 142.) „A kolozsvári kora barokk emlékek egyik érdekes csoportját alkotják a kolozsmonostori egykori jezsuita kápolna homlokfalából kibontott építési emléktáblák. A tizenegy táblából álló kompozíció középpontjában Perényi Katalin címeres építési táblája állt, melyet négy erdélyi fejedelem, Báthory István, Rákóczi Zsigmond, Rákóczi György, Bethlen Gábor, valamint I. Lipót császár levelekkel övezett kártusba foglalt táblája vett közre. Ez utóbbi táblák az uralkodók nevét és a rend kolozsmonostori ingatlanainak építéséhez vagy magához a renchez fűződő viszonyára utaló megjegyzéseket tartalmaznak, ekképpen emelik ki azt, hogy Báthory István és Rákóczi Zsigmond beleegyezésével, majd Bethlen Gábor a további szépítéssel, »nemesítéssel« járult hozzá az építkezésekhez, vagy képletesen a rend bővítéséhez. A Lipót császárra vonatkozó megjegyzés erősen rongált, mindössze nevének monogramja betűzhető ki. Az uralkodók félkörívben elhelyezett kártusai alatt egy sorban feliratos táblák sorakoztak, melyek közül négy az uralkodókra vonatkozó, dicsőítő szövegeket tartalmaz. Az emlékcsoport keltezése Perényi Katalin töredékes felirata alapján az 1690-es évek elejére tehető, melynek legkésőbb 1693-ig, Perényi Katalin halálának évéig mindenképpen el kellett készülnie. Az utolsó felirat modern kori, a kápolna 1807-es helyreállításának állít emléket, így a kompozíció utólagos kiegészítéseként került a homlokzatra, amire az is utal, hogy a korábbi, falba mélyesztett tábláktól eltérően ez kiugrott a falazat síkjából.” (Mihály M. 2009: 159–160.)

tatott, a kicsiny árvák sokaságának, akiket az égi Atya fiaiként segít és oltalmaz. Te pedig, aki itt jársz és ezeket olvasod, ne akard kíváncsian megtudni az alapító nevét, mert egyedül Istené a dicsőség, a dicsőség és a tisztelet, aki a királyok királya s az uralkodók ura gyanánt őrzi a szülőtleneket, mint szeme világát és segítője az árváknak. 1742.”¹⁴⁹ [142.] A kolozsmonostori jezsuita rendház és iskola kapuját 1747-ben emelték [149.], a Református Kollégiumét pedig 1762-ben állították helyre [154.], a jezsuiták papnevelő intézetének szekerkapuját 1769-ben fejezték be [159.].

A bemutatott, közösség által létrehozott feliratok és emléktáblák mellett meg kell említenünk az (egyéni) emlékhagyás és nyomhagyás egyik jellegzetes válfaját. Azokat a „nemhivatalos”, karcolt vagy bevéssett szövegeket sorolom ide, amelyek pl. a létrehozók nevét, foglalkozását, a létrehozás időpontját örökítették meg. A Szent Mihály-templom 1442-es építési eseményéről tudósított egy – talán későbbi – vörös, antikvás kézírás is [3.]. A templom falán fellelhető egyéb szövegek: G C/ 1559; egy magyar nyelvű töredék 1599-ből [80.]; 1571; M/ 1613; FRANCISCUS MIHAY ALMASI/ 1714; a ferences kolostor ebédlőtermében: B H W/ 1566 [36.]; GRE(GORIUS)/ BELT(-)/ EKI/ 1571 [39.]; a ferences kolostor folyosóján: I P/ 1589 [70.]; egy töredék 1609-ből és 1658-ból [112.]; a kolozsmonostori Nagyboldogasszony-templom falán a nemesi konviktus két hallgatója, a „Szónoklattan-tanuló Lamás József, az 1773. esztendőben” [166.] és „GYÖRFFI” (Ferenc) örökítette meg magát [167.].¹⁵⁰ Úgy vélem, hogy ezeknek a szövegeknek a szakrális objektumokon való elhelyezése a megörökítés szándéka mellett az egyéni oltalomkérés, -kieszközölés eljárását is jelenti.

Lakóházak és építészeti elemek

A középületek (várfalak, vártornyok, templomok, iskolák) létrehozásával ellentétben a lakóházak és építészeti elemek (ablak, ajtó, kapu, kandalló) létrehozását az egyéni teljesítmény felmutatásának céljával örökítették meg.

Több esetben csupán névvel vagy monogrammal, illetve címerpajzzsal vagy céhljelvényvel ellátott évszám jelöli az eseményt. P. S. 1552-ben [29.], B. E. (Bogner Emrich/Imre) 1569-ben [37.], M. (Petrus Minch?) 1583-ban [59.], C. K. D. 1588-ban [69.], Endres Hertell 1598-ban [78.], S. S. (Stephanus Schorser) 1599-ben [79.], Marcel Mihály és Filep Zsófi 1628-ban [95.], A. R. (Andreas Rhau/Szörös) 1636-ban [99.], B. A. 1646-ban [104.], G. M. L. 1653-ban [109.], Bulcsesdi Sára 1698-ban [120.], Czegei Wass Dániel és Vay Judit 1722-ben [130.], U. G. és Sz. A. (Újhelyi Gábor ötvös és felesége, Szőlősi Anna) 1724-ben [131., 132., 133.], M. A. T. 1740-ben [141.], D. S. (Dávid Sámuel szabómester) 1795-ben

149 Egy száz évvel később elhelyezett emléktábla feloldotta a névtelenséget: „Galántai Esterházy Dénes gróf ezt a házat, amelyet néhai őse, rátóti Gyulaffy László 1748-ban az árváknak ajánlott fel, s amelyet a legfelsőbb rendelkezés kiegészítésére később árverésen eladásra bocsátottak, ahol Esterházy Nepomuk János gróf készpénzen vette meg, majd a testvéreivel való osztozáskor – Bécsben, 1840. június 1-jén – neki jutott, 1842-ben megjavította. Isten nagyobb dicsőségére.” [220.]

150 Több szerzőnek például a pompeji művészetről (Castiglione L. 1973: 69–72, F. P. Maulucci Vivolo 2002) vagy az ókori Rómáról (Szepessy T. 1968: 57–58) szóló munkái figyelmeztetnek arra, hogy a régi korok firkálásai ma már művelődéstörténeti értékkel bírnak, a jelenkor kegyelettel tekint ezekre a szövegekre. Keszeg Vilmos aranyosszéki példái napjainkig kimutatják ennek a gesztusnak a meglétét (vö: Keszeg V. 2008: 377–379). A kolozsvári példákat a későbbi koroknál is bemutatom.

[180.], Sz. A. O. D. és Sz. P. A., illetve Johann Gutt és Elisabeta Binderin 1796-ban [181., 184.], Johannes Akesman és Catarina Schusterin pedig 1797-ben [187.] örökölték meg építkezését.

Az építető neve nélkül, egy pincelejáróba falazva tudósít egy szöveg, hogy „a kamra (pinca) boltozata 1539-ben készült.” [23.]. Csak az 1788-as évszám emlékeztet a Knoblauch-, illetve gróf Nemes-ház építésére [175.].

Az építkezések mellett, hogy az egyéni teljesítmény látható jelei voltak, az újkori polgár számára lehetőséget teremtettek a keresztény erkölcs, a humanista eszmék és a reneszánsz életérzés megjelenítésére: az ajtó-, ablak és kapukeretekre, a házak homlokzatán vagy belsejében elhelyezett emléktáblákra bibliai idézeteket, jelmondatokat, aforizmákat, közmondásokat is felvéstet.

A bibliai idézetek, vallásos jellegű szentenciák feliratok formájában történő elhelyezése a 15. század végétől a 17. század végéig dokumentálható eljárás. A középkori vallásos hagyomány mellett a reformáció által is felerősített, popularizált vagy elérhetőbbé tett vallásos kánon megjelenítéséről van szó. Ezekkel a szövegekkel a tulajdonosok védelmet kértek, moralizáltak; a vallásos értékek és keresztény erények hangoztatása az építető önideálját is megörökíteni volt hivatott.

Slevnig Gergely plébános kérését az ajtókeretre vésette: „Emlékezzél meg rólam. G S 1477” [11.]. Wolphard Adorján szász humanista ablakkereteit és ajtókeretét feliratozta: „Az Úr felemeli a lesújtottakat. 1534.” [19.] (Zsolt 146,8), „Isten a mi oltalmunk és erősségünk, 1536.” [21.] (Zsolt 46,2), „Égbe vezet, szolgálni Urunkat, a többi hazugság. Elmúlik minden: istenimádat örök. 1541.” [24.] (Mt 24,35, Mk 13,31 és Lk 21,33 változatai). A Püspöky-ház ajtókeretét 1541 körül állították: „Istenünk beszéde mindörökké megmarad. Ézsaiás 40[8].” [25.] A Basta-ház ajtófelirata szerint „A ki benne hisz, nem szégyenül meg. H., 1553-ban.” [30.] (Ésa 28,16, Róm 9,33) Egy Pákey Lajos rajzaként fennmaradt 16. századi kapukeret magyar nyelvű – egyébként helytelenül vésett – bibliai idézetet tartalmaz; mai átírása „Hatalmasságnak Ura, boldog ember, aki benned bíz.” [35.] (Zsolt 84,13 alapján) Münich/Barát Péter centumpater ajtókerete: „És a világ elmúlik, és annak kívánsága is; de a ki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké. Münich Péter, 1574.” [44.] (1 Ján 2,17) A Wolphard–Kakas-ház kandallójának felirata: „Az Isten a kevélyeknek ellenök áll, az alázatosoknak pedig kegyelmet ad. 1582.” (Jak 4,6) [57.] N. ötvös magyar ajtófeliratának mai olvasata: „Az mit (‘amit’) elkezdesz, bízd az Istenre teljes szívedből, mert az az Istennek parancsolatjának megtartása. Ne ítéld, nem ítéltetel. Tekints(d) meg önmagad. N. I.,¹⁵¹ 1586.” [68.] (Jób 22,21, Mt 7,1) C. K. 1591-es ablakkerete: „Ímé, meggyógyultál, többé ne vétkezzél. János 5[14].” [72.] Filstich Lőrinc ajtókerete (1591 körül): „A derék asszony koronája az ő férjének.” [74.] (Péld 12,3) Andreas Rhau/Szörös 1636-os ajtókeretének felirata: „De valóban nagy nyereség az Istenfélelem, meglepéssel.” [98.] (1 Tim 6,6) A római katolikus plébánia 1799-es kapukerete fölött bibliai jelenetet tartalmazó dombormű áll: Mihály arkangyal leveri a lázadó angyalt; pajzsának felirata: „Kicsoda olyan, mint az Isten?” [188.]

Petrus Daumen centumpater ajtókeretén olvasható az első német felirat; fordítása: „Isten hatalmában e ház, 1595. Petrus Daumen.” [75.].

A franciaországi trappista szerzetesek szokásos köszönését tartalmazza Basilius Henczel Rivulinus (Bányai Henczel Balázs) ötvös ablakfelirata: „Emlékezz a halálra!

151 N. ötvös, Nyári Márton vagy Nagybányai János.

Az Úr 1584. esztendejében, HBR.” [60.] Ugyanezt vésette 1699-ben Mathias Roth is az ajtókeretére [121].

Az emlékeztető szövegek egy másik csoportját az építetők jelmondatai teszik ki. Ezek a keresztény értékek mellett a polgári erkölcs tömör megfogalmazásai. Wolphard Adorján ablakkeretekre vésett jelmondatai: „Nyitottság és mértékletesség. 1534” [18.], „A mi szokásunk körültekintően munkálkodni.” [20.] (1534–1544). A Rácz-ház ajtókeretén: „Az igazság gyűlöl követni valamit. 1536.”¹⁵² [22.] Wolphard István főbíró ajtókeretének felirata: „Semmi sem erősebb az igazságnál. 1581.” [54.] Bányai Henczel Balázs ezüstműves ajtófelirata: „Míg igazul élsz, ne gondolj a rosszak szavával. Az Úr 1586. esztendejében, HBR.” [66.] A Farkas-ház homlokzatának jelmondatai: „Az irigységet viselni vagy a bátor vagy a boldog tudja. Fölöttébb nyomorúságos szerencse az, amelynek nincs ellensége. 1642. május 7.” [102.] B. K. (Kékesi Benedek ötvös) 1643-as ajtókeretén: „Az erények elseje féken tartani a nyelvet.” [103.], G. M. L. 1654-es ajtófelirata: „Bízzál, de nézd meg kiben.” [110.]

Besztercei György ajtókeretének tanítása: „Hallj, láss, hallgass, ha békében akarsz élni. B. G., 1559.” [34.] Ugyancsak intelem került egy másik ház ajtókeretére is (kb. 1660–1680 között): „Szünetben maradj kinn, ok nélkül ne menj be!” [113.]

Az építészeti elemeken fellelhető jelmondatok az emberi lét múlandósága okán az idő helyes felhasználására, az élet alaptörvényeire, a társas együttélés szabályaira, az egyéni érvényesülés alapkövetelményeire, a polgári értékekre – bátorság, takarékoság, barátság, igazságosság, erényesség – figyelmeztették a város polgárait.

Az újkori feliratok jellegzetességének számít az ókori munkákból vett aforizmák és maximák használata. A reneszánsz szellemiségű polgárok a humanista eszmék hatására az ókori tudást, tanításokat hasznosították, illetve használták fel feliratokként. Wolphard István centumpater házában az ajtókeretei: „Úgy élj: vár a halál s fut az óra. 1579.” [50.] (Aulus Persius Flaccus: *Satirae*, V. 153), „A természet semmit sem helyezett olyan magasra, hogy azt a bátorság ne érné fel. 1590. Isten adta nekünk e nyugalmat.” [71.] (Quintus Curtius Rufus: *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*, VII. 11, 41.; Publius Vergilius Maro: *Bukolikák* I. 6.). Ugyanitt, a ház 16. század végi kandallójának körirata: „STW (Stephanus Wolphard) Szegénységem számomra nyugodt életet biztosít, mialatt tüzem szüntelen lángokkal világít.” [28.] (Albius Tibullus: *Elégiák*, I/I. 5–6.) Műnich/Barát Péter centumpater ajtófelirata: „Késő takarékoskodni akkor, amikor már a zsák fenekét éred. Az Úr 1573. évében.” [42.] (Lucius Annaeus Seneca 1. leveléből.) Bányai Henczel Balázs ezüstműves kapu- és ajtófeliratai: „A szerencse akár az üveg, amikor csillog, eltörik. Ma nekem, holnap neked. 1584, BHR.” [61.] (Publilius Syrus: *Sententiae*, V. 171; Jesua Sirach könyve), „Így múlik el a világ dicsősége. Az Úr 1586. esztendejében, BHR.” [67.] (– benne van a latin vallásos gyűjteményben: *Imitatio Christi*, I. 36.) A Tivoli-ház kapuzata: „A szerencsétlenséget vonzod, ha boldogsággal kérkedsz. 1595.” [76.] (Publilius Syrus: *Sententiae*, I. 12 alapján.) Filstich Lőrinc centumpater két ajtókerete tartozik ide: „A hű barát erős védelem.” [74.] (1591 körül) (Jesua Sirach könyve, 6.14), „Az erény kísérőtársa az irigység. Filstich Péter, 1597.” [77.] (ismeretlen ókori latin szerző).

Heltai Gáspártól eredeztethető a Püspöky-ház (vagy fogadó) homlokzatának szövege: „A természet azért adta a kocsmát, hogy megpihenjünk, nem hogy lakjunk ben-

---

152 Értelem szerinti fordításban: „Az igazság önmagáért van.”

ne. Bácsi Péter, 1571.” [40.] (Heltai Gáspár: *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus*, 1552.) Egy polgár közmondást helyezett az ajtókeret datálása mellé: „Nem hallatszák, hogy az alvilági Pluto annyira merészkedne, mint amennyi a féktelen szerzetesről és az álnoksággal teli vénasszonyról hallható. J. Z., 1572-ben.” [41.] (Benne van a későbbi latin versbe szedett közmondásgyűjteményben is: *Carminum proverbialium totius humanae vitae*, 1576.).

A 17. század elejétől megjelentek a hosszabb, tartalmasabb építési feliratok. Egy javítási emléktábla arról emlékezik meg, hogy „Az Isteni kegyelem segítségével épült e fal becsületes Tömösvári [temesvári] Sárának, a néhai óvatos és körültekintő férfiú, Rósás János úr, Kolozsvár egykori magyar szenátora özvegyének munkájával és saját költségével, s a szomszédok minden segítsége nélkül, az Úr 1610. évében szeptember 7. napján.” [89.] Gróf Rhédey Jánosról az általa emelt épületben emlékeztek meg, az építettség mellett az utódok számára legfontosabb genealógiai, biográfiai adatokat is felmutatva: „Kegyelmes és méltóságos gróf kisérei Rhédey János úr, az egykori magyar király Aba nemzetségéből származó igen régi Rhédey családból való, magát a hadvezetésnek 35 évig szentelő, különféle tisztségek és méltóságok viselője, majd ő császári, királyi és apostoli felségének kamarása, altábornagy, a királyi [Mária] Terézia katonai rend lovagja, a nemes testőrsereg első hadnagya, ennek a [szerzeménynek a] megszervezője, első építője és díszítője emlékezetére. Született 1713-ban, elhunyt 1768-ban.” [158.] Vargyasi Daniel Polixéna bárónő építkezéseit így öröközték meg: „Az undortól és a gondoktól, melyekkel a város füstös tetői telve vannak, hogy a maga és utódainak lelke néha nyugalmat leljen, e kert közepében ezeket a házakat építtette vargyasi Daniel Polixéna bárónő, özvegye az egykori hadadi Wesselényi István bárónak, az Úr 1770. esztendejében.” [160.]

A társadalmi csoportok közül még a céhesek tevékenysége szembeötlőbb. A mészáros céh épülete 1603-ban [81.], a pénzváltó és aranyműves ház 1608-ban [87.] készült. A mészáros céh épületét 1726-ban javították [135.]. Takáts Mihály kötélverő 1763-ban építkezett [155.]. A középületeket tekintve a tanácsház felújítása volt emlékezetre számot tartó esemény [108.].¹⁵³

Az építkezés lehetőséget teremtett az egyén számára a személyiség és jellemideál nyilvános felépítésére, az egyén önmagáról, a közösség felé kialakított képének bemutatására is. Nem tudjuk, mennyire, de minden bizonnyal állíthatjuk, hogy a reformáció nyomán megjelenő protestáns etika és individualizmus is szerepet játszott a keresztényi és polgári erények hivalkodó felmutatásában, forgalmazásában, a bibliai és irodalmi passzusok ilyenfajta popularizálódásában. Viorica Guy Marica a reneszánsz feliratokat vizsgálva a polgárok irodalmi műveltségét, a reneszánsz életérzés kifejezésének vágyát is kiemeli: „A Kolozsváron fennmaradt bölcs mondásoknak e kis gyűjteménye a városi értelmiség adott intellektuális színvonalát tükrözi, illetve ennek olvasmányélményeiről árulkodik. Egy széles látókör kristályosodik ki, mely meghaladja a város határait, és egy európai közösség humanizmustól átítatott gondolkodásmódját példázta. E kis etikai útmutató, mely a sztoikus határozottságot a bölcsességgel, az ókori szellemiséget a keresztényivel ötvözi, egy olyan életmód általános koordinátáit nyújtja, melyet magasabb rendű eszmék vezérelnek.” (V. Guy Marica 1998: 31.)

153 A kora újkori tanácsház gazdag feliratanyagáról, illetve a városvezetés reprezentációs színteréről Flóra Ágnes írt tanulmányt (Flóra Á. 2011).

A halottak emlékezete

A sírfeliratok és epitáfiumok mint az egyéni életút és teljesítmény összegzései fontosak elemzésem szempontjából. Ezek a lezárult élet, a befejezett életpálya narratív megjelenítései. A városon kívül létrehozott temető megnyitása előtt a város polgárai – a középkori városokban elterjedt szokás szerint – a templomi kriptákban, a templomok környékén, a várfalak mentén stb. temetkeztek.

A Házsongárdi temető megnyitása után (1503-ból való az első említése) még vannak temetkezések a városnak ezekben a szakrális vagy központi tereiben. A várfalak mentén fennmaradt legrégebbi sírfeliratokat magyar nyelven szövegezték. Ezekre jellemző a tömörség, mindössze – a felmenő számontartásával – az elhunyt nevét és a halál idejét örökítették meg. Ötvös Antalné Választó Borbára sírfeliratával példázva: „IT: FEKZYK: VALAZTO/ GERGOLY: LEANIA:/ BORBARA: A'ZONY:/ OTOVOS ANTALNE:/ HOLT: MEG: NAGBOLDOG(-)/ A'ZONY NAPPAN: 1574.”¹⁵⁴ [46.] A várfalakon fennmaradt magyar feliratok Was Tamás, 1570 [38.], Íjgyártó János és leánya, 1574 [45.], Bányai Ötvös János, 1574 [48.], Szakmáry Fazakas Jakab, 1582 [58.], Nyíró Istók, 1585 [63.], Pécsi Tölcséres Kata, 1585 [64.], Begrecci Bálint és Viczey Márta, 1607 [86.] haláláról emlékeztek meg. Az ugyanitt fennmaradt latin nyelvű szöveg – valószínűleg a korabeli irodalmi nyelvben való jártasság okán – már kiforrottabb: „Itt temették el Lukácsot, nemes Szőlősi Lukács deák fiát. Ó, kiváló fiam! Sírj és könnyezz, beszéd! Édes szeretetedre emlékezzék a nyelv! Az Úr 1574. esztendejének október 3. napján.” [47.]

A szakrális terekben való temetkezés és a halottaknak való emlékkállítás főként a nemesi és polgári réteg reprezentációs törekvéseit mutatja.

Az unitárius templomban van Lachovius András lengyel prédikátor (1691) latin sírköve [118.]. A Farkas utcai templom oldalában található Baczoni I. Máté teológia és bölcsészet tanár 1742-ből [143.], a templomban pedig gróf Bethlen Ádám 1772-ből [163.] és borbereki báró Alvinczi Gábor, 1788-ból [174.] való latin sírfelirata. A ferences templom latin sírfeliratai dési báró Diószegi Mihály (1746) [147.], királyhalmi gróf Petki Zsuzsanna (1750) [150.], göncruszkai gróf Kornis Ferenc (1765) [156.], gróf Engelshaus Károly ezredes és városparancsnok (1774) [169.], hallerkői gróf Haller Zsuzsanna (1776) [170.], göncruszkai gróf Kornis Zsigmond és felesége, hallerkői gróf Haller Anna (1778) [171.], illetve kövesdi báró Huszár Ferenc (1796) [185.] emlékére készültek; ugyanitt magyarul állítottak emléket marosnémeti ifj. gróf Gyulai Sámuelnek és fiának, Józsefnek, 1794-ben [178.]. Az evangélikus templomban latin nyelven emlékeztek meg báró Fabian Johannes de Gladis ezredesről és kolozsvári parancsnokról (1750) [151.], Leopold Frankendorff lovas katonáról, a császári és királyi őrség parancsnokáról (1772) [164.]. A kolozsmonostori plébániatemplomban található 1785-ös latin disztichon Manner Tádé jezsuita munkás életének és halálának állít emléket [173.]. A főtéri Szent Mihály-templom latin sírfelirata báró Dietterich Vilmosné, Poroszlói Gyöngyösy Mária Viktóriát búcsúztatja (1772) [162.], a magyar sírfeliratok pedig gróf Bánffy Anna Mária (1794) [177.] és báró Kemény Rozália (1795) [179.] emlékének szólnak.

A bemutatott epitáfiumok és sírfeliratok többnyire az egyházért és templomért sokat tevő, adakozó nemesekről szólnak. Ezek a sírfeliratok a magánéletre releváns

154 Mai olvasata: „Itt fekszik Választó Gergőly leánya Borbára asszony/Ötvös [Ötvös] Antalné, holt meg Nagyboldogasszony napján [aug. 15.], 1574.”

információkat is közlik. A megszövegezés (1.) megnevezi az elhunytat és közli rövid genealógiáját (2-3 generációt) és közeli rokonságát, (2.) előszámlálja annak érdemeit, (3.) feltünteti a halál időpontját és az elhunyt korát, (4.) megszólítja az olvasót, (5.) megnevezi az emléket állító személyt. Ezt gróf Bethlen Ádám és borbereki báró Alvinczi Gábor latin, illetve gróf Bánffy Anna Mária és a marosnémeti gróf Gyulaiak magyar sírfeliratával példázom: „A legjobb és leghatalmasabb megváltó Istennek. Állj meg, vándor! A közös veszteség fájdalmához tedd hozzá a magadét: a király és a haza iránti kötelességről beszél e márvány alatt gróf Bethlen Ádám, ő szent császári, királyi és apostoli felségük kamarása, a testőr csapatok főparancsnoka, egy magyar légió tulajdonosparancsnoka, a [Mária] Terézia Rend lovagja. Született az 1719. esztendőben, augusztus 1-jén. Életét a dicsőségnek és erényei növekedésének, mindkettőt a királynak és a hazának áldozta fel. Érdemeinek tanúsága az, hogy a heves hadizaj közepette egy légiót ruháztak rá. Tetézett érdemeihez járult jutalomként a [Mária] Terézia Rend. Ezt az örökkévalóságnak állítani akarta losonci Bánffy Zsuzsanna bárónő az 1772. esztendőben, január 28. napján, mint aki meghalt. Maradjon fenn kegyes emlékezete a haza s a mellette kitartó hitvese előtt.” [163.]; „Ebben a szentélyben, ahol az örök mindenható istenséget lelkesedéssel és igazán tisztelik azok, akik örvendeznek, mert végtelen áron megváltották őket, nyugszanak elhelyezett csontjai borbereki báró Alvinczi Gábornak, akit sem a levetett, századosként tíz évig viselt harci sisak, sem az igazságosság és méltányosság szeretete nem tudott megóvni a kérlelhetetlen haláltól. Élt 54 évet, meghalt az 1778. évben, június havában. Te, utazó, aki e márvány előtt megállsz, gondoldj a dolgok bölcs urára, aki a halandónak életet ad, elveszi, s itt, kinn és akárhol birtokolni engedi azt, amije van, és a halhatatlanság reményében örvendezve imádd. A gyászos követ jó emlékezetű, megpihent férjének szomorú hitvese, széki gróf Teleki Katalin állította.” [174.]; „Itt nyugszik/ gróf Bánffy Anna Mária,/ gróf losonci Bánffy György erdélyi gubernátor/ és gróf Palm Jozefa csillagos kereszties asszony/ édes leánya, gróf kisédei Rhédey János/ királyi kincstári titoknok úrnak/ kedves élete párja, Jozefa egy esztendő, Terézia kéthetős korban/ árván hagyott gróf kisasszonyoknak édesanyjok./ Aki minden keresztényi jóságokkal/ és társasági szép erkölcsökkel,/ példás életének 22./ szent házasságának 2. esztendejében/ istenesen megholt,/ szülőinek, férjének és rokonainak/ keserves bánatot hagyván,/ 1794. Szent György havának [április] 7. napján./ Kinek, úgymint kedves menyének, emlékezetére/ losonci báró Bánffy Terézia,/ néhai gróf kisédei Rhédey Mihály özvegye/ e gyászos követ emeltette.” [177.]; „Hazájához, királyához buzgó hívségéről,/ nagynevű őseinek fényt adó nemes szíveről,/ minden igazak előtt esméretes 's az irigységig/ érdemes marosnémeti ifjabb gróf Gyulai Sámuelnek,/ a' császári és királyi felség aranykolcsos hívének,/ 's elmaradott hív párjától, báró Bornemissza Borbárától/ született egyetlenegy 21 hónapú József fiának/ hamvai itt nyugsznak./ Élt 29 esztendőig, melyekből 6 esztendőt/ és 4 hónapokat csak mint annyi órákat/ porai után esdeklő, vigasztalást nem esmérő/ özvegyével töltött./ Rövid életét ezt felülmúló nagy érdemekkel,/ közönség' boldogítására törekedő tettekkel/ díszesítette./ Hív özvegyének, a' ki e' romlandó oszlopot/ keserves kötelességből porai fölibe tette,/ csak akkor tesz tökéletes nyhíttése,/ midőn szívének ide zárt földi zálogával/ fog egyesülni./ Megholt/ 1794. esztendő karácsony hava' [december] 30-án.” [178.]

Ki kell emelnünk, hogy az elhunytak emlékét ápolók, az emléket állítók, a gyászoló rokonok is osztoznak az emlékezetben. A szülők gyermeküknek, az özvegyek házasa-

társuknak állítottak emléket: királyhalmi gróf Petki Zsuzsannának férje, göncruszkai báró Kornis Ferenc [150.], gróf Bethlen Ádámnak hitvese, losonci Bánffy Zsuzsanna bárónő [163.], borbereki báró Alvinczi Gábornak neje, gróf Teleki Katalin [174.], gróf Bánffy Anna Máriaának az anyós, losonci báró Bánffy Terézia [177.], marosnémeti gróf Gyulai Sámuelnek és fiának az özvegy és édesanyja, báró Bornemissza Borbára [178.], báró Kemény Rozáliának férje, Cserei Elek [179.], kövesdi báró Huszár Ferencnek „haláltól lesújtott, kegyes és keresztény szülei” [185.]. Nem jelenik meg az epitáfiumon, de valószínűsíthetően az egyházi gyülekezeteik állították Lachovius András prédikátor [118.], Baczoni I. Máté teológus [143.], báró Fabian Johannes de Gladis [151.], Leopold Frankendorff lovas katona [164.] és Manner Tádé jezsuita szerzetes [170.] sírfeliratát. Több esetben nem történt utalás az emlékéllítókra [147., 156., 162., 169., 170.]

Események emlékezete

A jelen és az utókor, illetve az ország és a város szempontjából nagy horderejűnek ítélt eseményeket is megörökítették a városlakók. Az emlékéllítésnek ebbe a csoportjába meglehetősen kevés, de jelentőségüket tekintve számottevő esemény tartozik.

Az egyes építkezéseknek való emlékéllításoknál megfigyelhettük, hogy a korjelzés szokásának megfelelően az éppen aktuális uralkodókat és előljárókat is nevesítették. A 16. század végétől, a 17. század elejétől azonban már az uralkodók kultuszának megjelenését is datálhatjuk. Ekkortól már kiemelt eseményként jelenítették meg a nagy elődök (vagy kortársak) születését, látogatását vagy tetteit.

Zápolya János erdélyi vajdának (1526-tól magyar király) az 1514-es parasztlázadás felett aratott győzelmét egy ajtókereten örökítették meg: „A keresztes hadak idejében, Zápolya János vajda úrnak, a szerencsés győzőnek, Bernárd festő. 1514.” [15.] A helyi hagyomány szerint ez a „Zápolyák háza volt, melyet a város hálából építtetett János vajdának” (Balogh J. 1943: 257; korábban: Balogh J. 1935: 19).

Tudomásom van egy 1758-ból fennmaradt másolatról, amely szerint Mátyás király születési házáat már a 16. században emléktáblával jelölték meg. „Erdély és a magyar művelődéstörténet tekintetében Kolozsvár példája egyedülálló: az Óvárban, a Bocskai-házzal átellenben, Mátyás király szülőházának az ajtó- és ablaktábláin Heltai Gáspár idejében, 1574 előtt aranyozott Hunyadi-hollók csillogtak, hangsúlyozandó az épülettel együtt járó és a modern időkig fennmaradt, tulajdonost illető, Mátyás adományozta kiváltságokat. De ugyanott, a ház belsejében – az emlékezet fenntartásának a mi szempontunkból érdekesebb másik, anyagi érdektől immár független megnyilvánulásként – felirat jelölte azt a szobát is, amelyben a király született volt.” (Kovács A. 2008: 153–154.) A lehetséges emléktábla fordítása: „Mátyás, a jó emlékezetű, Isten kegyelméből Magyarország, Bohémia, Dalmácia és Horvátország királya, a néhai Hunyadi János úr fia, itt/ebben a házban született 1444-ben, március 27-én, a reggel 3. órájában, aki hazáját hűséggel szolgálva szerencsésen uralkodott egészen élete végéig.” [27.]

Mátyás emléktáblája további előképül szolgált. A város vezetősége az 50. évforduló közeledtével, tanácsi határozat alapján több emléktáblát helyeztetett arra az épületre, amelyben Bocskai István fejedelem született. Egyik tábla a születés körülményeit örökíti meg: Bocskai György – mivel a magyar trónért folytatott harcban Habsburg Ferdinánd császárt támogatta János Zsigmond királlyal szemben – „fogságba tétetett”,

a „Hollós Mátyás a magyarok legdicsebb királya születési házával átellenben levő háznál letartóztatva volt”, neje itt „mintegy szerencsés előjelül [...] a székelyek ispánját könnyek között szülte”¹⁵⁵ [83.]. A fejedelem pénteken született, a hétnek ez a napja a továbbiakban meghatározó volt, életének fontosabb eseményei e naphoz kötődtek. Egy másik, ugyanitt található (kettős) emléktábla Bocatius János humanista költőnek a pénteki napról írott dicséretét (*Prosopopeia*) tartalmazza. A fejedelem nevében megfogalmazott szöveg első felében Bocskai István tetteinek igazolása és magyarázata áll: „Vénusz fénylő csillaga, [...] A te napod az én születésemnek is napja,/ midőn atyám Kolozsvárott számkivetésben élt,/ Mikor az ausztriai ház mellett való állhatatosságomért/ a rám neheztelő nemzet engem fogságba tett,/ Tudtoddal van, hogy a hálátlanokat a bosszú utol érte,/ midőn a te napodon váramból az ellenség elűzetett./ E mesterségben jártas boldogtalan olasz¹⁵⁶/ nem átallta bűnnel vádolni engem./ Holott Ausztria mind atyámat, mind engemet mindig hívnak/ tapasztalt; de Isten tanúja lesz a hálátlanságnak./ A császári udvarra, s az egész világra hivatkozom,/ hogy igazságtalanul viszonoztatott.” A szöveg többi része a fejedelem pénteki naphoz kötődő hőstetteit sorolja fel, azokat is, amelyek megtörténtek és azokat is, amelyekre csak ezután fog sor kerülni. Az emléktáblák szövegéből hosszabban idézek: „...fegyverünk által esett el Petz¹⁵⁷ egy pénteki napon./ A bosszú nem érte el célját, Belgiojoso megszaladt,/ s Kassa városa pénteken lett enyém./ Tovább mosolygott rám a nap, Eperjes/ péntek napon adta fel várát./ A török császár pénteken adott zászlót/ és aranyos kardot ajándékul./ Edelenynél péntek nap volt Bastával¹⁵⁸ első harcom,/ a hol ő ezer embert vesztett./ Burchleim velem, mint győztessel szemben, az én péntek/ napomon kétszer négyszáz emberét vesztette el harcban./ Kővár magas falai egy fényes péntek nap/ hajoltak meg győztes akaratumk előtt./ Szatmár, a tanulni nem akaró, rohamunkra Adom-mal/ felelt s kezest adott péntek napon./ A szerencse újjal növelte eddigi tisztességemet,/ Füleik várát pénteken vettük be,/ s legyőztük Kolonics lovasait és gyalogit/ Sebesinél s Kellemes térein pénteken./ Bastával negyedik harcunkat vívtuk meg mire keservesen/ kellett elhagyni az országot – péntek napon./ Ő ugyan elillanva Pozsonyba ment, s azt harc közben/ kívülről felgyújtotta – pénteken. De e távolság sem volt elég, legyőzve a német,/ Trencsin várát is átadta pénteken./ Dengelengen, a morva mezőkön folyt harcban/ fegyvereink győztek – péntek napon./ Innen megtértemkor szülő hazám városa fejedelmi méltóságra/ emelt, miről pénteken értesültem./ Midőn az ellenség Segesvárból kiment, az egész ország/ megtisztult tőlük – egy pénteki napon./ Esztergom péntek napon adta meg magát/ dicséretes készséggel./ Isten megsegített, talán beveszem Husztot/ – az emlékezetes helyet – pénteken./ A török császár nevében fővezérettől ajánlott koronát is/ e napon fogom átvenni./ Ha a németek Dévát, az utolsó várát átadják,/ Erdély mindenét visszakapta pénteken./ Azután Murány sziklavárát fogja az áldott/ péntek nap birodalmunk alá vetni,/ s a nyájas Istenő¹⁵⁹ nem szűnik meg adig,/ míg utolsó ajándékul Tokajt is kezünkbe nem adja.”¹⁶⁰ [84.]

155 Jakab Elek fordítása latinból (Jakab E. 1888a: 445).

156 Barbian Belgiosi János Jakab, olasz nemesi családból származó gróf, 1593-tól Felső-Magyarország kormányzója és Kassa parancsnoka.

157 Barbian vezére.

158 Giorgio Basta, német-római hadvezér.

159 Vénusz napja a péntek. Hozzá intéződik a kérés.

160 Jakab Elek fordítása latinból (Jakab E. 1888a: 446–449).

A ház harmadik emléktáblájára került disztichonok három istennő – Juno, Minerva és Pallasz – azon versengését tartalmazzák, hogy „Magyarország ezen fejedelme melyiknek fia”. A negyedik istennő kegyeltje volt a fejedelem: „Édesen mosolygott Vénus: ha a ti magzatotok, miért esett/ minden szerencsés története az én napomon?”¹⁶¹ [85.]

Korai párhuzamokat nemigen találtam. Kovács András művészettörténész szerint „A humanista gondolkodásmódtól nem idegen ugyan az ilyenszerű emlékéllítés, de természeténél fogva túl gyakori sem lehetett; párhuzamait keresve egyetlen példájára bukkantunk: XII. Lajos francia király blois-i »szülőházát« jelölték meg 1498-ban, még életében egy fülkébe állított emlékművel és antikizáló epigrammával.” (Kovács A. 2008: 153).

Az emlékéllítés a városnak lehetőséget adott a fejedelem dicsőnek tartott tetteivel való azonosuláshoz, a múlt eseményeit örökségként felvállalni. Mátyás király emlékezete a független és erős Magyarország aranykorát jelentette abban a korban, amikor a három részre szakadt ország a Habsburg és a török befolyás alatt létezett. Bocskai István pedig azt a fejedelmet testesítette meg, aki a kiutat jelenthette abban a korban.

A fent idézett szerző szerint a kolozsvári és főként a Bocskai-emléktáblák példáját követte 1627-ben Bethlen István főispán (1630-tól fejedelem), amikor bátyjának, Gábornak (magyar király és erdélyi fejedelem) marosillyei szülőházát emléktáblával jelöltette meg. „A két emlékkőnek közös jellemzője tehát, hogy állíttatói – 1606-ban Kolozsvár polgárai, 1626-ban a fejedelem közvetlen környezete, öccse – egyaránt az ünnepeltek közös, országegyesítő politikai törekvéseit értékelték, s tőlük mindannyiszor újabb aranykor – Mátyás legendává szépült uralkodásának feltámadását remélték” (Kovács A. 2008: 156).

A fenti emlékéllításokhoz hasonlóan a jelen nagyságát volt hivatott kiemelni az a diadalkapu, amelyet 1705-ben, II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásának és az erdélyi (gyulafehérvári) országgyűlésre érkezésének tiszteletére emeltek a kolozsvári jezsuiták [123.]. A főtér sarkára került emlékmű eredeti formájában a kuruc–labanc háború idején csak néhány hónapig állhatott.

Az emlékéllítási esemény és a diadalkapu bővebb leírását Jakab Elek várostörténetéből, forrásaiból idézem. Az országgyűlésre érkező Rákóczinak Kapi Gábor páter parancsára „...a kolozsvári jezsuiták [...] győzelmi kaput állítottak ben a városban Székely Lászlóné háza előtt, különb-különb féle festésekkel, jelvényekkel és hizelgő tartalmu feliratokban az igazságnál feljebb magasztalván a fejedelem hadi viselt dolgait s a római császárt gyalázzván. [...] De a fejedelem serge épen az országgyűlés napján Zsibónál szétveretett. »Lett Kolozsváratt nagy félelem, a jezsuiták a nagy diadalkaput futva éjjelnappal rontják, hányják – írja Vizaknai Bereczk György, sok ember elszalad a városból, a kik megmaradtak, rettentő félelemben vannak.« Cserei azt írja: »hogy midőn a német ármáda Kolozsvárra érkezett, már a jezsuiták díszkapuját egyberontották volt s páter Kapi elszaladt. A német tábornokok elhordották a kapu fáit és megégeették, a jezsuiták házaira pedig dánusokat rendeltek szállásba – lutheránusokat, s hogy inkább mortificálják, mind Kolozsváron, mind más helyeken elosztva az ezredeket, rettenetes hallatlan executioval nyomorgatták a szegénységet...«.

Gyalogi János jezsuita részletesen leírta a diadalkaput, mely oly eszméket fejezett ki, s oly emlékeket keltett föl, melyek a jezsuiták hazafias érzületére mutatnak s méltán

161 Jakab Elek fordítása latinból (Jakab E. 1888a: 451).

bánthatták a császáriakat. »**Rákóczi Ferencz fejedelem, a szövetkezett magyarok fővezére. Emeltetett Kolozsváratt** 1705.« Ez volt az egyik föllirat. A Fötér felét elfoglaló állványon [*machina*] 9 erdélyi fejedelem mellképe volt elhelyezve címekkel együtt: **Báthori István, Kristóf, Zsigmond, Endre, Rákóczi Zsigmond, I. Rákóczi György, II. Rákóczi Gy.** [a 9-ik] idősb **Rákóczi Ferencz** és ezek alatt az állvány alsó részén, mint [X-ik] fejedelem, a mostani **Rákóczi Ferencz** czíme: **Isten kegyelméből a szövetkezett magyarok fővezére**, a ki a szécsenyi gyűlés után még e címekkel tiszteltetett meg: **Erdély e néven ötödik fejedelme, a Rákóczi-vérből tizedik, Munkácsi és Makoviczei herczeg [máskép Felső Vadászi...]**. Jobbja felől Forgách Simon, Erdély vezénylő tábornoka volt festve, lovon ülve, balfelől a hét halmu Erdély [*Transylvania septicolis*]. A kapunyílásában feljül e felirat: **E tárt kaput neked a dákok¹⁶² [?] állították, nagy Rákóczi!** Alább: **Szeben, egy szív körül** Erdély jelvényei, e felirattal: **A legkedveltebb fejedelemnek adjuk ajándékul e szívet**. Az alsó kapu jobb felén a *kegyesség géniusát* és a *szabadságot* ábrázoló jelvények; balfelén: *a tudomány és bölcsesség, a hadvezéri képesség és nagylelkűség* jelvényei. A kapu hátulsó részén különböző színekkel voltak rajzolva a fejedelem hatalma alatt levő városok, várak, a Rákóczi-örségek különböző rövid jeles mondatokkal, u. m. *Erdélyben*: elől Kolozsvár, Medgyes, Gyalu, Szamosújvár, Bethlen, Verestorony, Szent-Pál, Udvarhely, *Magyarországon*: Huszt, Szathmár, Munkács, Kassa, Eger, O-Zólyom, Árva, Ungvár. *Különböző várak*: Bajmócz, Szomolány, Holics sat. *Több kisebb városok*: Modor, Banin sat.; az utolsó *Besztercze*, különböző dicsérő, fenyegető, szemrehányó sat. jelmondatokkal... Az eszme – a mint Gyalogi irta – Kapi Gábor jezsuitáé volt. Híre elterjedt Bécsbe, sőt a tengerig a világra. Rosz néven vette az udvar és az egész német nemzet; de ben is meggyült miatta a baja, úgy, hogy el kellett Erdélyből távoznia... A zsbíói csata után Herbeville tábornok a futó magyar sereg nyomán oly hirtelen nyomult be Kolozsvárra, hogy a diadalkaput alig tudták szétbontani, hogy a németek meg ne lássák. [Kiemelések az eredetiben – J. A. Zs.]” (Jakab E. 1888b: 77–79).¹⁶³

II. Rákóczi Ferenc zsbíói csatavesztése után az emlékművet átértelmezték: „gyorsan átöltöztették a győztes Rabutin tiszteletére” (Kelemen L. 2006: 271).

162 'Az erdélyiek.'

163 Az emlékállítás története és az emlékmű Gaal György bemutatásában: „... a beiktatására igyekvő fejedelmet nagyon várták. A város polgárain kívül a megyei urak is eljöttek tisztelni. Mind-egyik felekezet, illetve tanintézet valamilyen módon ki akarta fejezni elismerését. A leglátványosabban a jezsuiták jártak el. Kapi Gábor rendfőnök a fejedelem szálláshelye, a Fötér sarkán levő Székely (utóbb Rhédey) ház elé diadalkaput állíttatott. A favás barokk portálé leírása is fennmaradt. Mindkét oldalán képek és latin feliratok díszítették. Az első oldalon a félköríves kapunyílás felett az 1705-ös évszámot magába rejtő kronosztichonos felirat volt olvasható: PORTA PATET POSITA A DACIS TIBIS MAGNE RÁKÓCZI (A dákok [értsd: erdélyiek] által neked felállított kapu nyitva áll előtted, nagy Rákóczi). Főléjük Rákóczi lovasképét festették, jelezve, hogy ő az ötödik fejedelem a Rákóczi családból. Tőle jobbra Forgách Simon főparancsnok lovasképe, balra egy Erdélyt ábrázoló nőalak került. A kapu felső pereme alatt kilenc erdélyi fejedelem arcképe és címere volt látható. A két kapupillér aljára a PRUDENTIA (okosság), valamint PIETAS (kegyesség) feliratú szobrot illesztették. Fölöttük mitológiai és bibliai képek következtek magyarázó felirattal. A hátsó oldal párkánya alá szintén kronosztichonos felirat került: DONO PRINCIPI CHARISSIMO COR HOC DAMVS (Ezt a szívet ajándékul adjuk neked, legkedvesebb fejedelem). Alája egy hatalmas szív mintát rajzoltak körülveve Erdély jelvényeivel. A szív egyik oldalán Kolozsvár, a másikon Gyalu látképe, alatta Medgyes és Szamosújvár. A két kapupilléren is mind olyan várak és városok képe sorakozott, amelyekhez Rákóczi, illetve hadjárata valamilyen módon kötődött.

A királyi látogatás is fontos eseményként örökítődött meg. II. József német-római császár és magyar király 1773-as látogatását és itt töltött idejét részletezte egy emléktábla: „Hírnevét fölülmulja a jelenlevő. Erénnyel és példaadással.¹⁶⁴ Az 1773. évben II. József felséges római császár és a magyar királyság megkoronázott társuralkodója, miközben Erdélyt megszemlélte, június havának 25. napjától 27. napjáig 44 órát ebben a házban töltött, midőn e kolozsvári egyháznak altorjai Benkő Mihály fehérvári kanonok volt a plébánosa.” [168.] A magas rangú személyek látogatása kegy volt a város számára, az utókor számára presztízsnövelő funkcióval bírt, ugyanis a hely szimbolikus súlyát növelte.

Az első szobrot 1735–1740 körül állították a városszéli Hója erdő egykor szőlőkkel beültetett domboldalán. Donát alakját mint a szőlővidékek védőszentjét a határ szimbolikus védelmére helyezték el [138.].

A város első – és Erdélynek Szeben utáni második – köztéri szobrát az 1738 óta tartó pestisjárvány elmúlásakor, hálaadományként Kornis Antal főkormányiszteki tanácsos és felesége, Petki Anna állíttatta. Ez az 1744-ben emelt fogadalmi oszlop (Szentháromság-szobor, Szűz Mária-szobor, Mária-oszlop) [145.]. A térszobrászat megszületése az ún. *pestisoszlopokkal* függ össze: Budapesten is (1691, 1713) és Bécsben is (1693) a pestisjárvány elmúlására emelt Szentháromság-oszlopok számítanak a legkorábbi köztéri alkotásoknak (vö: Liber E. 1934: 33–38, 133–137).

Az 1743-as pestisjárványról is tudósított egy felirat a Szent Mihály-templom külső falán. A vésett sírfelirat Ferenczi Károly vesztését, gyászát örökítette meg: „1743-ban a nagytiszteletű [...] plébános úr idejében Borberek Jánost itt a temetőben bizonyos kolozsváriak követték, akiknek nevéől hallgat e kő, és az Istentől való hatalmas félelem neveik leírását az utolsó napra tartogatja, úgy vélem. Ugyanabban az időben a tomboló pestis három igen kedves gyermekemet: Mártont, Ferencet és Erzsébetet (elragadta). Ezeket úgy írom, mint a tanító, aki a látottakon okult. Ferenczi Károly.” [144.]

1747-ben a nyolc éve megszűnt járvány emlékére a Szent Mihály-templom elé ún. fogadalmi kaput állítottak. A Szent Mihály arkangyal és pestis ellen védelmező szentek (Keresztelő Szent János, Szent Sebestyén, Borromaeo Szent Károly – vagy Assisi Szent Ferenc – Szent János evangélista, Szent Rókus, Nepomuki Szent János) szobraival ellátott díszkapu felirata az állíttató emlékét is bevitte a köztudatba: „Emeltetett főtisztelendő Bíró János károlyfehérvári [gyulafehérvári] kanonok és kolozsvári plébános idejében.” [148.]

Bányai Sámuel egykori fogoly saját magáról emlékezett meg a város börtönében: „IT(T) VOLT FOGVA NAG(Y)/ BANYAI SAMUEL NYOLTZ/ HOLNAPIG A TSASZAR RE(-)/ MONDA TSIKOJAERT/ AN(N)O 1797.” [186.]

Mindegyikhez pár soros szöveg is társult. Kolozsvárról például ez: Muros tot, non qui appugnavit, / sed qui defendit expugnavit, / simul tamen iste amisit, ille / obtinuit hoc est Divinae / providentiae aenigma (A falakat nem az nyerte meg, aki ostromolta, hanem aki védte, mégis mihelyt ez elvesztette, az megnyerte: ez az isteni gondviselés titka). A szöveg az 1704. szeptember-októberi eseményekre utalt. A kuruc érzelmű Nagyajtai Cserei Mihály históriájában megjegyzi, hogy a jezsuiták két kézre akartak játszani, s hozzáfűzi: »Láttam én is azt a portát, s nevetséggel olvastam a hazug atyák invencióit.« Hanem amikor híre érkezik a fejedelmi sereg vereségének, s várható a császáriak érkezése, „a porta triumphalist futva, éjjel-nappal rontják s hányják a jezsuiták – jegyzi fel Vizaknak Bereczk György doktor. Kapi páter elszökik a városból. A németek pedig a porta megmaradt részéről gondosan leírást készítenek, majd tűzre vetik őket.” (Gaal Gy. 2004b: 301–302.) Galavics Géza részletesen bemutatta a diadalkaput és közölte az építmény vizuális rekonstrukcióját (Galavics G. 1980: 483–490., illetve 14–15. kép.)

164 Virtute et exemplo – a császár jelmondata.

Összegzés. Emlékállítási szokások és attitűdök

Funkciók • A vizsgált korszak datálásaiban és emlékéllítéseiben a gyakorlati, a szimbolikus és az esztétikai funkciók egyaránt kimutathatók.

François Hartog szerint „...a jelen már alakulása pillanatában történetinek mutatja magát, múltnak látszik. Bizonyos értelemben magába fordul, s megelőlegezi a majdani közönség pillantását, abból az időből, amikor már teljesen múlttá lesz, mint-ha megpróbálná »előrelátni« a múltat, mintha múlttá akarna válni, még mielőtt a jelenben teljes mértékben bekövetkezett volna...” (F. Hartog 2006: 115–116). A zajló események feljegyzése, a datálás múltként szemléli és megőrökíti a jelent.¹⁶⁵ Ennek összetevői, hogy (1.) a mában kifejtett egyéni és közösségi teljesítmény az értékes múlt része, illetve (2.) hogy ez a megvalósítás a jövő számára is feljegyzésre méltó és értékes tett. Ezzel is magyarázható, hogy az emlékező, emlékéllító a legtöbb esetben nevesítette magát.

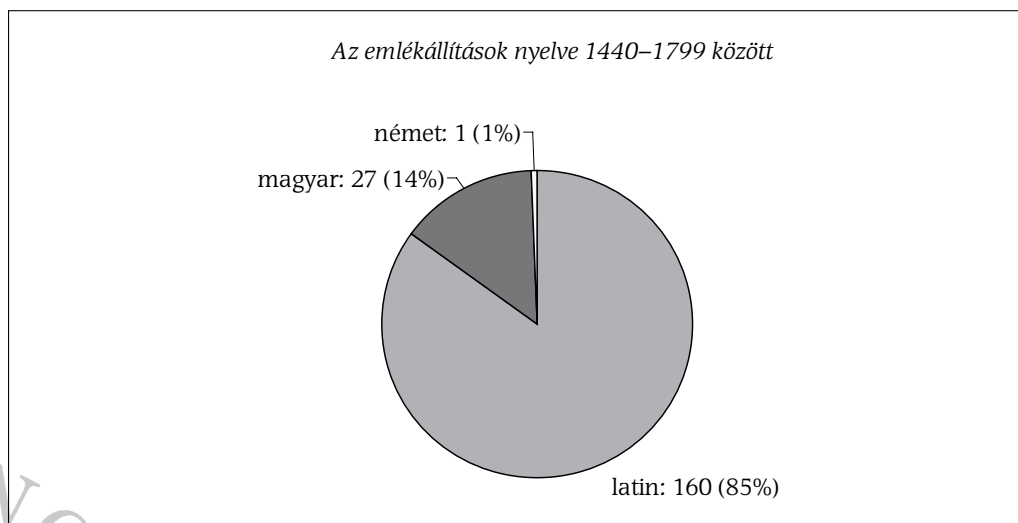
Az emlékéllítások szimbolikus szerepét tekintve a világ elrendezésének, a társadalmi struktúra megjelenítésének szándékát kell kiemelni. Az emlékéllítás a társadalmi hierarchia megjelenítése (császár, király, fejedelem, világi és egyházi előljárók, nemesek, polgárok) mellett az építő, a kegyes, az áldozatvállaló, a tudós, a múlttisztelő egyén és/vagy közösség szerepét formázta és osztotta le.

A felirat szervezése, a betűk formája, a szavaknak a felületen való elosztása, a társadalmi státust reprezentáló címerek vagy címerpajzsok elhelyezése esztétikai funkciót is betöltött. Emellett úgy gondolom, hogy az írásnak a nyilvános vagy kvázi-nyilvános térbe való kihelyezése a szakrális védelem funkcióját is betöltötte. A nagyközönség számára az írott betűkkel való találkozást a bibliaolvasás jelentette. Hatványozottabban igaz ez akkor, ha figyelembe vesszük a kor analfabetizmusának mutatóit, illetve olvasási szokásait.

Az emlékéllítások nyelve • Az emlékéllítások (a kihelyezett feliratok, emléktáblák, epitáfiumok) nyelve a 188 esetben a következőképpen oszlik meg: túlnyomó többségében, 160 esetben (85%) latin, 27 esetben (14%) magyar, 1 esetben (1%) pedig német. Ennek magyarázata, hogy az áttekintett korszakban még ez volt a hivatalos írott nyelv, a tudomány és az adminisztráció nyelve.¹⁶⁶

165 Keszeg Vilmos a 17–20. századi erdélyi toronygombiratok létrehozásában is a jelen múlttá való transzformálásának szándékát ismerte fel (Keszeg V. 2006: 54).

166 Az írott magyar nyelv megszületése is ebben a korszakban zajlott. „Közismert, hogy az írott magyar államnyelv az Erdélyi Fejedelemségben született meg. Kialakulásáról formulák, országgyűlési iratok, törvényszövegek, rendeletek, követi utasítások, emlékiratok és más dokumentumok tudósítanak. A Fejedelemség államhatalmi szinten is többnyelvű ország. A fejedelmek a külföldi hatalmakkal, a magyar és a lengyel királlyal latinul, a királyság főméltóságaival, vármegyéivel, várkapitányaival, a török megszállta terület mezővárosaival, a román vajdákkal, a sztambuli rezidenseikkel főleg magyarul leveleztek. A királyi Magyarországon legfelső szinten mindvégig a latin és a német az állam nyelve.” (Várkonyi Á. 2003: 95.)

A 16. század második felétől megjelentek a nyilvánosságban a magyar nyelvű emlékeztetők: a halottaknak történő emlékéllátások közül az 1570–1607 közötti, várfalak falszakaszain lévő [38, 45., 46., 47., 48., 58., 63., 64., 86.],¹⁶⁷ illetve az 1754–1795-ös templomi sírfeliratokat [177., 178., 179.], az építkezésekre utalók közül az 1560–1586 közötti vallásos tartalmú ajtófeliratokat [35., 68.], illetve az 1698-as és 1763-as építési és javítási emléktáblákat [120., 155., 176., 183.] stb. sorolhatjuk ide. 1595-ből maradt fenn az első – és a korszakból egyetlen – német felirat [75.].

Az emlékéllátás nyelvének a megválasztását – a latin nyelv hivatalos volta mellett – a szász és magyar etnikum számbeli és hatalmi kiegyensúlyozottsága is meghatározta. Természetesen ezt nem tartom a korszakra vonatkozóan általános érvényűnek. Azonban tudomásom van egy konfliktusról, amely az 1580-ban felépített Híd-kapu emléktáblával való megjelölését övezte.

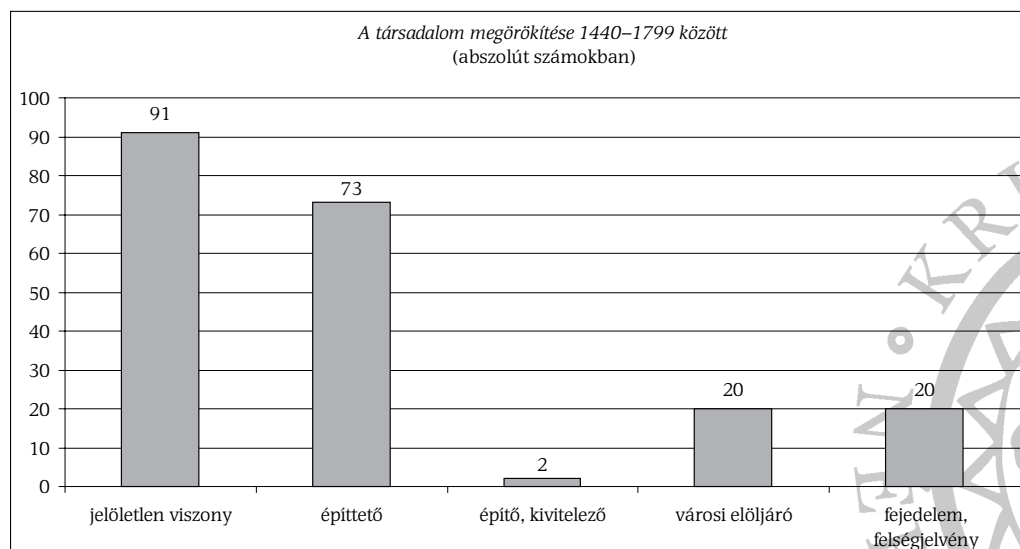
A 16. századi városi tanács a Szamos hídján levő feliratos táblát [51.] kezdetben magyarul fogalmazta meg. A szász rendbeliek az 1458-as unióra hivatkozva kérték a német szöveg elkészítését is. Idézek az 1580. július 28-ai tiltakozás szövegéből, a korabeli városi határozat alapján: „Az my az Magyar irast illeti Az hydon Miert hogy az zaz nemzet vel hogy valamy p[rae] rogiatuiat kewanna maganak Az magyar Nemzet kin meghaborodott Az Zaz Nemzet. Nem Akarwa[n] valamy dissensiora Joewendoere is okot adny Az unio elle[n] vegeztek eo keg[el]mek hogy zazul is vgya[n] Azon igeket faragyak meg, az varas kolchjege[n] Azonkeppe[n] egieb koezenseges

¹⁶⁷ Csak azokat soroltam ide, amelyeknek szövege különféle feljegyzésekben, vagy eredeti helyükön máig fennmaradt. Nagyajtai Kovács Istvánnak 43 magyar, latin és német 16–17. századi sírfeliratról számolt be az egykori tulajdonos (vő: Nagyajtai Kovács I. 1840: 71, Jakab E. 1888a: 225).

Momentu[m]oko[n] ha egyk Nemzetnek nielwe otth vagio[n] Az massyke is legien otth.” (Kolozsvár város levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek V/3.228a.)¹⁶⁸

A tiltakozást a communitas elfogadta. A magyar és az (elmagyarosodó) szász nemzet érdekeinek megfelelő kétnyelvű tervezet helyett végül az ünnepélyesebb latin mellett döntöttek. Az egynyelvű szöveg létrehozását indokolhatta az is, hogy az a város számára kevesebb költséggel járhatott (vö: Kiss A. 1995: 203).¹⁶⁹

A társadalom megörökítése • A 188 esetből 91 nem tartalmaz a társadalomra utaló motívumot. 97 esetben viszont történt valamilyen utalás az építetőkre (73), az építőkre (2), a város előljáróira (20), illetve az ország(rész) uralkodójára (20).

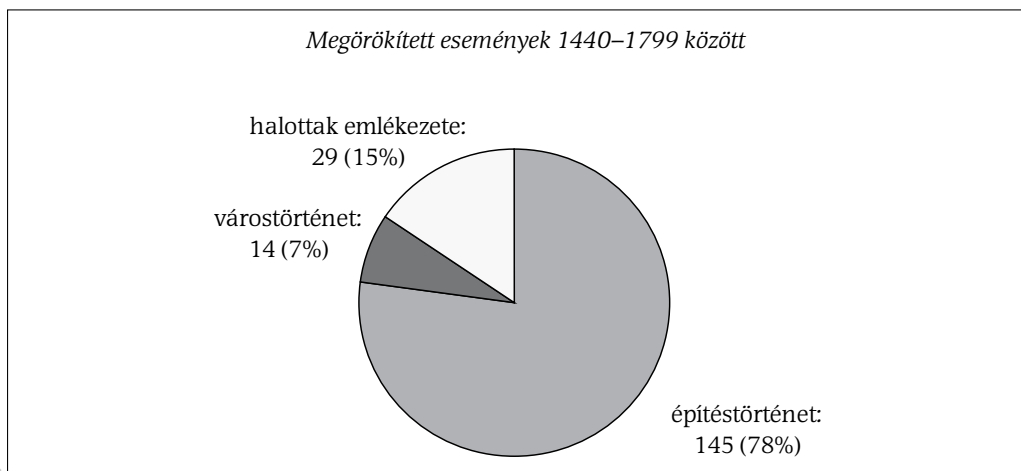

Az események megörökítése • Az események megörökítésénél két domináns motívum fordul elő: 1. az önmagát dokumentáló, gyarapodó és pusztuló város megjelenítése, illetve 2. a városban zajló események, a város életének és a történelmi eseményeknek a szinkronba hozása. Az első csoportba 145 (78%), a második csoportba pedig 14 (7%) emlékállítás sorolható. A fennmaradó 29 (15%) emlékállítás a halottak emlékeztetével kapcsolatos szövegeket jelenti. Ebből jól látható, hogy a vizsgált korszakban az építéstörténeti narratíva dominál a várostörténetivel szemben.

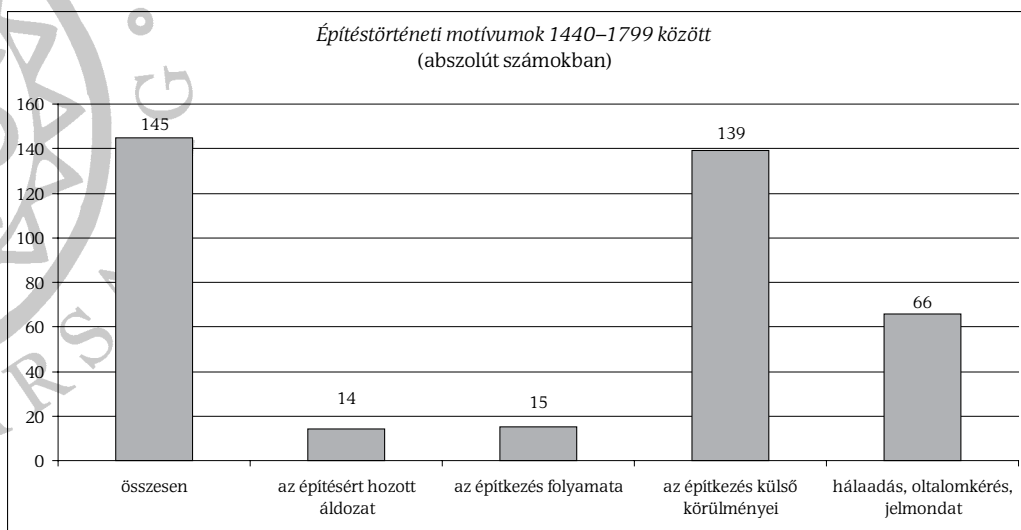
¹⁶⁸ Olvasatát Jakab Elek is közli (Jakab E. 1888a: 234). Mai olvasata Asztalos Lajos nyomán: Az mi az magyar írást illeti az hidon, miért ('mert') hogy az szász nemzet fél, hogy valami prerogatívát ('kiváltságot') kívánna magának az magyar nemzet, kin ('amin') megháborodott ('megütközött', 'megbotránkozott') az szász nemzet, nem akarván valami dissenzióra ('nézeteltérésre') jövendőre is okot adni az unió ['az 1458-ban kötött egyezség, egyetértés'] ellen, végezték ('határozták') ő kegyelmek ('a tanács'), hogy szászul is ugyan azon igékkal faragják meg [az illető feliratot] a város költségén, azonképpen egyéb közönséges monumentumokon ('építményeken', 'létesítményeken'), ha egyik nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott (vö: Asztalos L. 2004: 202).

¹⁶⁹ Letavay Sándor 1818-ban azonban megtalálni vélte a magyar feliratot [52.] is, amely szerinte a latin mellett kapott helyet (vö: Letavay S. 1818: 135, Balogh J. 1985: 39, 134–135).

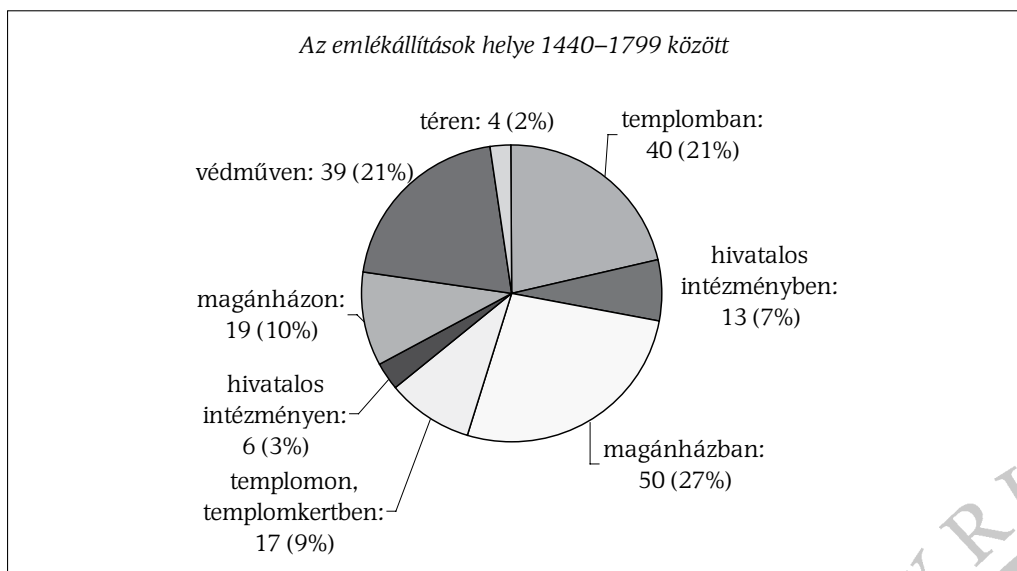
A KEZDETEKTŐL A REFORMKORIG (1440–1799)

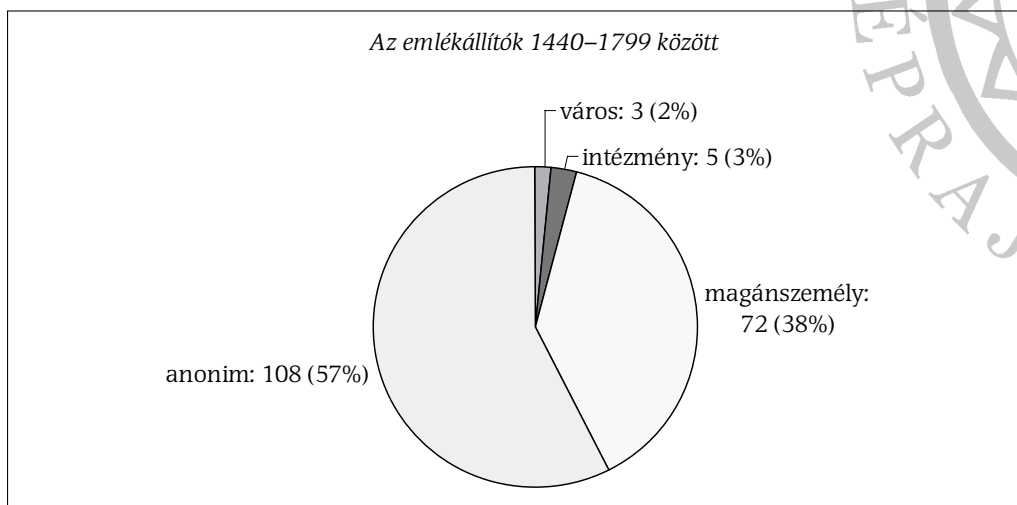
A 145 építkezéssel kapcsolatos emlékéllítás a következő motívumokból tevődik össze: az építésért hozott áldozat (14), az építkezés folyamata (15), az építkezés külső körülményei (datálás, a keletkezésre való hivatkozás) (139) és hálaadás, oltalomkérés vagy jelmondat (vallásos formula, szentencia formájában) (66).

Az emlékéllítások helye • Az emlékezés helyét tekintve a 188 emlékéllítás 104–84 (55%–45%) arányban a zárt–nyilvános terekben történt. A zárt tereket a templombelsőik (40; 21%), a hivatalos intézmények (13; 7%) és a magánházak (épületbelsőik, udvarok) (50; 27%) jelentik. A nyilvános térrészekhez a templomok külső falai (17; 9%), a hivatalos intézmények (6; 3%) és magánházak homlokzatai (19; 10%), a védművek (39; 21%) és a terek (4; 2%) tartoznak.

Az emlékéllítók • A megszővegezés alapján az emlékéllítót három csoportba sorolhatjuk: a város közössége (3; 2%), intézmény (5; 3%), magánszemély (72; 38%). Az anonim (108; 57%) kategóriába szintén a város (33; 18%), az egyház (25; 13%), a céhek (3; 2%) és magánszemélyek (47; 25%) tartoznak. (A magánszemélyek nagy számát mindkét csoportban a sírfeliratok és építési feliratok – ajtó, ablak, kapu stb. – állítása magyarázza.)

Az emléktárgyak formai sajátosságai alapján megállapítható, hogy az emlékéllító és kivitelező elváltak egymástól. A feliratok, emléktáblák létrehozása szakmai tudást igényelt, amellyel a kőfaragók rendelkeztek. A megrendelők csoportja vagy személye (az emlék kihelyezője) elkülönült az előállító (az emlék kivitelezője) személyétől.

Az emlékállítás körülményeiről a legnehezebb megállapításokat tenni. A rendelkezésemre álló források alapján nem lehet határozott választ adni arról, hogy létezett-e valamilyen rítus az emlékezet kihelyezésére. A halottaknak történő emlékállítások körül valószínűleg szerveződött nyilvános rítus, a közösségi események kihelyezéséről nem tudni, hogy vonzott-e közönséget, hogy beszélhetünk-e az emlékállítási esemény fesztivizálódásáról. Az valószínűsíthető, hogy egy-egy emléktábla kihelyezése látvány-számba mehetett.

Az emlékjelek utóélete • Az emlékjelek utóéletét tekintve megállapítható, hogy az idővel és a történelemmel kapcsolatban több tendencia, attitűd érvényesült: 1. az emlékezet kihelyezése mellett 2. az emlékezet felszámolása és/vagy bevétele számítható kiemelt emlékezetstratégiának. Az emléktáblákhoz, feliratos kövekhez (azaz a kihelyezett múlt-hoz) a társadalom többféleképpen viszonyult: 1. eltüntetett emléktárgyakat, amelyek így agresszió áldozatai lettek, 2. áthelyezett emléktárgyakat, amelyek így új kontextusban töltötték be funkciójukat, 3. biztonságos helyre (levéltárakba, múzeumokba) helyezett emléktárgyakat, amelyek így másodlagos funkciót töltöttek be. Az 1. és 3. viszonyulás a tárgyasított múlt őrzését az emlékezetre korlátozta, ezekben az esetekben a kommunikatív és a kulturális (szervezett) emlékezet keveredett.

Nem tudom, hogy a nyilvános terekből a vizsgált korszakban számoltak-e fel végleges érvénnyel emlékanyagot. (Kivételt képez a II. Rákóczi Ferenc tiszteletére emelt diadalkapu utóélete [123.].) A korszak általam ismert datálásai és emlékállításai a 19. század elejéig-közepéig nagyrészt épen, helyváltoztatás nélkül megmaradtak. Ekkor azonban a terjeszkedő város a vártornyok és a várfalak lebontásába kezdett. A Kovácsok tornyát 1796-ban, a Monostor-kaput és a Torda-kaput az 1840-es években, a Közép-kaput 1850-ben,¹⁷⁰ a Híd-kaput 1868-ban, a Magyar-kaput 1872-ben bontották le. A város vezetősége a Történeti Múzeumnak ajándékozta az értékesebbnek ítélt köveket [12., 176.]. Néhány kibontott emléktábla a környék épületeinek oldalába [51., 126.], illetve – hosszabb ideig – az éppen épülő tanácsház lépcsőfordulójába [55., 101.] került. (Ez utóbbiak is 1986-tól a Történeti Múzeum kőtárába kerültek.) Egy várfalról kivésott sírfeliratot a Házsongárdi temetőbe költöztettek [63.].

A házak átépítése, lebontása során általános gyakorlat volt a feliratos kövek költöztetése is. Több történeti emlék ma már utólagos elhelyezésű. Pákey Lajos építész például a saját villájába építette be a lebontott régi házak pusztulásra ítélt feliratos köveit [44., 55., 60., 61., 62., 66.]. A múzeumba került sok lebontott vagy átépített ház ajtó-, ablak-, kapu- és kandallófelirata, illetve építési emléktáblája [15., 18., 19., 21., 24., 28., 29., 30., 37., 40., 42., 50., 53., 54., 56., 57., 65., 67., 68., 69., 71., 76., 79., 81., 135., 155.], egy esetben már csak másolat található az eredeti helyén [133.]. A Szent Mihály-templom kőtárában is őriznek feliratos követ [139.].

Csak várostörténeti leírásokban, levéltárban vagy Jakab Elek, Pákey Lajos és Kelemen Lajos rajzain lehet ma fellelni több emlékeztető szövegét [6., 7., 10., 35., 38., 43., 49., 52., 58., 86., 91., 92., 94., 97., 121.]. Egy esetben az egykori feliratot emléktábla formájában később újravesték [183., 454.].

A fogadalmi kaput 1899-ben, a Főtér átrendezésekor [148., 276.], a fogadalmi oszlopot pedig 1961-ben [145., 441.] költöztették a város akkor periférikusabb területére, a szentpéteri templomhoz.

170 Szabó T. Attila szerint 1841-ben bontották le (Szabó T. A. 1946: 71–72).

Több emlékjel a későbbiek során elkallódott, az elbontott feliratos kövek és felszámolt emlékeztetők későbbi sorsát nem ismerem [9., 13., 17., 27., 31., 32., 33., 82., 88., 90., 93., 105., 106., 107., 108., 114., 115., 116., 117., 125., 127.].

Az emlékeztető feliratok lebontása és áthelyezése, az eredeti kontextus megváltoz(tat)ása funkcióváltozásokat is eredményezett: a kor, amely ezeket megmentette vagy értékesítette, már nem(csak) az adott teljesítményt datáló vagy megőrkítő emlékanyagként, hanem örökségként, a lokális történelem lenyomataiként kezelte ezeket a gyűjteményekbe elhelyezett köveket. A várfalak és vártornyok emlékköveiről szóló korabeli megjegyzés: „Másfél századig állott egykor a’ statusok’ sorában Erdély mint magyar fejedelemség, magyar nemzetű fejedelmek által igazgatva: még is keblében csak egyetlen egy magyar kerített város volt – Kolozsvár! ’S mi után falai ennek is lerontatandnak, többé egyetlen egy sem lesz. Ha egyébért nem, csupán emlékül is fenn kell vala tehát azokat tartani.” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 75.)

